

O‘QUVCHILAR XOTIRASINI RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARNING AHAMIYATI (4-SINF O‘QISH DARSLARI MISOLIDA)

Nishanova Gulbahor Xamidjonovna
Namangan davlat pedagogika instituti,
Ta‘lim va tarbiya nazariyasi
(boshlang‘ich ta‘lim) yo‘nalishi
1-bosqich talabasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23346905>

Annotatsiya. Maqolada 4-sinf o‘qish darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanishning xotirani saqlash, matn mazmunini eslab qolish va qayta aytib berishda qiynaladigan o‘quvchilar uchun ahamiyati yoritiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining xotirasi bir xil darajada ishlamasligi sababli barcha bolaga bir xil topshiriq berish har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Shu nuqtai nazardan, qisqa, takroriy va matn mazmuniga bog‘langan didaktik o‘yinlar o‘quvchiga ma‘lumotni qayta ishlash va eslab qolish uchun qulay sharoit yaratadi. Maqolada xotira va o‘qib tushunish munosabati bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinib, 4-sinf o‘qish darsida qo‘llash mumkin bo‘lgan “So‘zni eslab qol”, “Voqealar zanjiri”, “Kim? Qayerda? Nima qildi?”, “Yo‘qolgan gap” va “Kalit so‘zni top” kabi o‘yinlarning mazmuni beriladi. Taklif etilgan usullar o‘quvchini ajratib qo‘ymasdan, uni umumiy dars jarayoniga faol qo‘shishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, o‘qish darsi, didaktik o‘yin, xotira, ishchi xotira, o‘qib tushunish, 4-sinf, matn, diqqat, ta‘lim samaradorligi.

Kirish

Boshlang‘ich sinfda o‘qish darsining muhim vazifalaridan biri o‘quvchini matnni shunchaki o‘qishga emas, balki uning mazmunini tushunishga, asosiy fikrni ajratishga va o‘z so‘zi bilan aytishga o‘rgatishdir. 4-sinfda bu talab yanada ortadi. O‘quvchi voqealar ketma-ketligini eslab qolishi, qahramonlarni ajratishi, voqealar orasidagi sabab va natijani tushunishi kerak. Bunda diqqat va xotira muhim ahamiyatga ega.

Ayrim o‘quvchilar matnni bir marta o‘qiganda uning mazmunini darhol eslab qola olmaydi. Buni faqat darsga qiziqmaslik yoki e‘tiborsizlik bilan izohlash to‘g‘ri emas. O‘qish vaqtida bola so‘zlarning ma‘nosini anglaydi, oldingi gapdagi ma‘lumotni yodda tutadi va uni keyingi fikr bilan bog‘laydi. Shuning uchun ma‘lumotni kichik qismlarga bo‘lib berish, qayta eslatish va amaliy topshiriqlar orqali mustahkamlash o‘quvchiga yordam beradi. Bolalar psixologiyasiga oid manbalarda ham o‘quvchining yosh xususiyatlarini hisobga olish zarurligi qayd etiladi [5].

Didaktik o‘yinlardan shu jarayonda foydalanish mumkin. Bu yerda o‘yin shunchaki hordiq uchun emas, dars maqsadiga xizmat qiladigan topshiriq bo‘ladi. Qoida sodda, vaqt qisqa va topshiriq o‘qilgan matn bilan bog‘liq bo‘lsa, o‘quvchi mazmunni eslab qolishda faolroq qatnashadi. G‘afforova va Nurullayeva didaktik o‘yinlardan foydalanishni boshlang‘ich ta‘limdagi amaliy usullardan biri sifatida ko‘rsatadi [1].

Mavzuning ilmiy asoslari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish o‘qish darsida muhimdir. O‘quvchi matnni o‘qish jarayonida ayrim ma‘lumotlarni yodda saqlaydi, keyingi gaplarni shu ma‘lumot bilan bog‘laydi va mazmunni tushunishga harakat qiladi. Shuning uchun matn bilan ishlashda qisqa savollar, tayanch so‘zlar, rasmlar va takrorlashlardan foydalanish o‘quvchiga qulaylik yaratadi. Bu fikr boshlang‘ich ta‘lim metodikasiga oid o‘zbek manbalaridagi tavsiyalarga mos keladi [3; 5].

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida xotira bilan bog‘liq qiyinchiliklar bo‘lsa, topshiriqlarni kichik qismlarga ajratish va asta-sekin murakkablashtirish maqsadga muvofiq. O‘qituvchi o‘quvchiga tayanch so‘z yoki savol berib, javobni mustaqil topishga yo‘naltirishi mumkin. Bunday yondashuv bolaning imkoniyatini hisobga olish va darsni tushunarli tashkil etishga yordam beradi [3; 5].

4-sinf o‘quvchisidan katta hajmdagi matnni birdaniga eslab qolishni talab qilish o‘rniga, matnni qismlarga ajratib ishlash qulayroq. Masalan, birinchi qismdan keyin “Kim haqida gap ketmoqda?”, keyingi qismdan keyin “Nima bo‘ldi?” kabi savollar berish mumkin. Shunda o‘quvchi matnni bosqichma-bosqich eslab boradi. Bu usul o‘qish darsida matn ustida ishlashning oddiy va amaliy ko‘rinishidir.

Didaktik o‘yinlarning boshlang‘ich ta‘limdagi ahamiyati o‘zbek metodik adabiyotlarda ham yoritilgan. G‘afforova va Nurullayeva didaktik o‘yinlardan foydalanish orqali o‘quvchini darsga faol jalb etish mumkinligini ko‘rsatadi [1]. Bunday o‘yinlar o‘qish darsida matnni qayta eslash, savollarga javob berish va mazmunni mustahkamlash uchun ham qo‘llanishi mumkin.

4-sinf o‘qish darsida didaktik o‘yinlardan foydalanish

Xotirasi sustroq o‘quvchi uchun didaktik o‘yinining eng muhim sharti — topshiriqning qisqa va tushunarli bo‘lishidir. Bir o‘yinda juda ko‘p qoida yoki ko‘p ma‘lumot berilsa, o‘quvchi asosiy vazifani unutib qo‘yishi mumkin. Shuning uchun o‘yinlar 3–7 daqiqa atrofida, aniq maqsad bilan tashkil etilishi ma‘qul. O‘quvchi xato qilganida uni boshqalardan ajratish emas, yana bir marta eslab ko‘rish imkonini berish kerak.

1. “So‘zni eslab qol” o‘yini

O‘qituvchi matndan 4–5 ta muhim so‘zni tanlaydi. Masalan: “bog‘”, “qush”, “bola”, “daraxt”, “yordam”. O‘quvchilar so‘zlarni o‘qiydi va 30–40 soniya davomida eslab qoladi. So‘ng so‘zlar yopiladi. O‘quvchilar eslab qolganlarini aytadi. Xotirasi sustroq o‘quvchiga so‘zlarning boshlang‘ich harfi yoki birinchi so‘z eslatma sifatida berilishi mumkin. Keyin ushbu so‘zlar matnda qanday bog‘langanini aytish so‘raladi. Bu usul oddiy yodlashdan ko‘ra mazmuniy eslab qolishga yaqinlashadi.

2. “Voqealar zanjiri” o‘yini

Matndagi 4–6 ta asosiy voqea qisqa gaplar bilan kartochkalarga yoziladi. Kartochkalar aralashtiriladi. O‘quvchilar ularni matndagi ketma-ketlik bo‘yicha joylashtiradi. Xotirasi sustroq o‘quvchiga dastlab ikkita kartochkani to‘g‘ri joylashtirib berish yoki “avval”, “keyin”, “oxirida” kabi tayanch so‘zlardan foydalanish mumkin. O‘yin davomida bola voqealarni faqat yodlamaydi, balki ular o‘rtasidagi bog‘lanishni tushunadi.

3. “Kim? Qayerda? Nima qildi?” o‘yini

O‘qilgan matndan uch xil savol tuziladi: “Kim?”, “Qayerda?”, “Nima qildi?”. Har bir javob alohida kartochkaga yoziladi. O‘quvchi mos javoblarni birlashtiradi. Masalan: “Bola — bog‘da — qushga yordam berdi”. Bu o‘yin qisqa ma‘lumotni saqlash, kerakli javobni tanlash va

gapni mazmunan tiklashga yordam beradi. Xotirasi sustroq o‘quvchi uchun 3 ta emas, avval 2 ta kartochka bilan boshlash mumkin.

4. “Yo‘qolgan gap” o‘yini

Matndan 3–4 ta gap olinadi. Ulardan bittasi olib tashlanadi. O‘quvchi qaysi gap yo‘qligini aniqlaydi. Buning uchun u matn mazmunini eslab, voqealar orasidagi mantiqiy bog‘lanishni topadi. Agar bola qiynalsa, o‘qituvchi ikkita variant beradi. Shunda o‘quvchi mustaqil ravishda tanlov qiladi. Keyingi bosqichda variantlar soni kamaytiriladi.

5. “Kalit so‘zni top” o‘yini

O‘quvchilar matnni o‘qib bo‘lgach, o‘qituvchi bir nechta so‘zlarni aytadi. Ularning ichidan matnning asosiy mazmunini ifodalovchi so‘zlarni tanlash topshiriladi. Masalan, hikoya tabiatni asrash haqida bo‘lsa, “daraxt”, “tozalik”, “suv”, “g‘amxo‘rlik” kabi so‘zlar tanlanadi. Keyin o‘quvchi tanlagan so‘zlari yordamida matn mazmunini 2–3 gapda aytadi. Bu o‘yin xotira bilan birga asosiy fikrni ajratish ko‘nikmasini ham rivojlantiradi.

O‘yinlarni xotirasi sustroq o‘quvchiga moslashtirish

Didaktik o‘yinlarning samarasi faqat o‘yinning o‘ziga emas, uni qanday tashkil etishga ham bog‘liq. Birinchi navbatda, topshiriq hajmini kamaytirish kerak. Masalan, sinfdagi boshqa o‘quvchilarga 5 ta so‘z berilsa, qiynalayotgan o‘quvchiga 3 ta so‘zdan boshlash mumkin. Keyin asta-sekin son oshiriladi. Ikkinchi jihat — ko‘rgazmali tayanch. So‘z, rasm, rangli kartochka yoki qisqa belgi o‘quvchining ma‘lumotni eslab qolishiga yordam beradigan tayanch bo‘la oladi.

Yana bir muhim jihat — takrorlash. Bir xil o‘yinni har safar aynan bir ko‘rinishda emas, biroq o‘zgartirib takrorlash foydali. Masalan, “So‘zni eslab qol” o‘yini bir kuni og‘zaki, keyingi kuni kartochka bilan, boshqa kuni rasm asosida tashkil qilinishi mumkin. Bunda o‘quvchi o‘yinning qoidasini emas, o‘qish mazmunini eslab qolishga ko‘proq e‘tibor beradi.

O‘quvchini “xotirasi past” deb sinf oldida belgilab qo‘yish esa pedagogik jihatdan to‘g‘ri emas. Unga beriladigan yordam umumiy dars usulining bir qismi sifatida ko‘rinishi kerak. Masalan, barcha o‘quvchilarga kartochka berilib, ayrim o‘quvchilarga qo‘shimcha tayanch so‘z berilishi mumkin. Shunda bola o‘zini boshqalardan ajralib qolgan deb his qilmaydi.

Natijalar va tahlil

Mavzu bo‘yicha o‘zbek metodik adabiyotlar va dars jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan topshiriqlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, o‘qish darsida o‘quvchining matn mazmunini eslab qolishiga tayanch savollar, kalit so‘zlar, kartochkalar va ketma-ketlik asosidagi mashqlar yordam beradi. Bunda didaktik o‘yin darsning maqsadiga mos tanlanishi va matn mazmuni bilan bevosita bog‘lanishi muhim [1; 2; 3].

O‘zbek metodik adabiyotlarda didaktik topshiriqlarni o‘quvchining faolligini oshirish va mavzuni mustahkamlashga xizmat qildirish zarurligi ta‘kidlanadi [1; 2]. Shu asosda o‘quvchi matnni o‘qigach, undagi 3–4 ta muhim so‘zni tanlab, shu so‘zlar yordamida mazmunni qayta aytishi mumkin. Bunday topshiriq matnni eslash uchun o‘quvchiga aniq tayanch beradi.

Xulosa

4-sinf o‘qish darsida didaktik o‘yinlardan foydalanish xotirasi sustroq o‘quvchini darsga jalb qilish uchun qulay pedagogik imkoniyat yaratadi. Bunday o‘yinlarning asosiy qiymati bolani ko‘proq yodlashga majburlashda emas, balki eslab qolishni osonlashtiradigan sharoit yaratishda ko‘rinadi. Qisqa topshiriq, kalit so‘z, kartochka, voqealar ketma-ketligi, takrorlash va og‘zaki qayta aytish birgalikda qo‘llansa, o‘quvchi matn mazmunini faolroq qayta ishlaydi.

Shu bois o‘qituvchi didaktik o‘yinni darsning bezagi sifatida emas, aniq o‘quv maqsadiga xizmat qiladigan usul sifatida tanlashi lozim. Ayniqsa, xotirasi sustroq o‘quvchiga topshiriqni kichik bosqichlarga bo‘lish, qo‘shimcha tayanch berish va xatodan keyin qayta urinib ko‘rish imkonini yaratish muhim. Eng asosiysi, bunday yordam o‘quvchini ajratib qo‘ymasligi, aksincha uning darsdagi ishtirokini kuchaytirishi kerak.

Kelgusida ushbu o‘yinlarni 4-sinf o‘quvchilari bilan amaliy sinovdan o‘tkazib, darsdan oldingi va keyingi o‘qib tushunish natijalarini taqqoslash orqali yanada aniq xulosalar olish mumkin. Bunda faqat baho emas, matnni qayta aytish, asosiy fikrni topish, voqealar ketma-ketligini tiklash va kalit so‘zlardan foydalanish kabi ko‘rsatkichlarni ham kuzatish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G‘afforova T., Nurullayeva Sh. Boshlang‘ich sinflar ona tili darslarida didaktik o‘yinlar va mustaqil ishlar. – Qarshi: Nasaf, 2003. – 54 b.
2. G‘afforova T., Nurullaeva Sh., Haydarova O. Boshlang‘ich sinflar uchun ona tili va o‘qishdan didaktik materiallar. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2004. – 80 b.
3. Husanboyeva Q., Shodiyev F., Hazratqulov M. Boshlang‘ich sinflarda adabiyot o‘qitish metodikasi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2019. – 390 b.
4. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.
5. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. – 152 b.
6. G‘afforova T., Nurullayeva Sh., Mirzahakimova Z. O‘qish kitobi. 2-sinf uchun darslik. – Toshkent: Sharq, 2017. – 176 b.
7. Toirova M.E. O‘qish savodxonligi. 1-qism: 4-sinf uchun darslik. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023. – 82 b.
8. Aydarova U.B., Azizova N.K., Toirova M.E. O‘qish savodxonligi. 2-qism: 4-sinf uchun darslik. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023.
9. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. Книги и библиотека являются зеркалом человеческой духовности //ResearchJet Журнал анализа и изобретений. – 2021. – &. – 2021. – Т. 2. – С. 135-140.
10. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
11. Akbaralievna M. D. A library culture in the world //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 6. – С. 1351-1354.
12. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. «Библиотека — это высокая добродетель». Европейский журнал инноваций в неформальном образовании 2.5 (2022): 42-45.